

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТА ПРЕД НСИ ПО ИНФОРМАЦИОННОТО ОСИГУРЯВАНЕ НА ИЗМЕРВАНИЯТА НА КАЧЕСТВОТО НА ЖИВОТА

*Светлана Съйкова**

През 2008 г. по искане на президента на Френската република - тогава Н. Саркози, се създава комисия, която да изследва проблемите по измерване на икономическото развитие и социалния прогрес на обществата. Поводът е неудовлетвореността от статистическото информационно осигуряване в тази област. Комисията се ръководи от Нобеловия лауреат по икономика Дж. Стиглиц. В нея участват много видни изследователи от социалната сфера, между които и друг лауреат на Нобелова награда - икономистът А. Сен.

Задачата е рedefинирана, като изследването се концентрира върху методологическите проблеми по измерванията и оценките на качеството на живота (КЖ)¹. Резултатите от направените изследвания засягат пряко и много дълбоко настоящите и бъдещите задачи на статистическото информационно осигуряване в тази област, затова заслужават специално внимание.

1. Няколко предварителни бележки

1.1. Изследването на икономическото и социалното развитие на обществата е толкова съществено важно, че неговото място трябва да стои в центъра на

* Проф. д.с.н., ръководител на Центъра за емпирични социални изследвания към Института за изследване на обществата и знанието при БАН; e-mail: sseykova@gmail.com.

¹ Английският термин е „Well Being”.

статистическото информационно осигуряване и анализа. Такава е била и основната изследователска задача на социолозите до началото на 20-и век. По едни или други причини след 20-те години на миналия век до наши дни учените социолози (с малки изключения) постепенно се дистанцират и достигат до почти пълен отказ от анализа и развитието на научното познание в това изследователско поле. Практически въпросът „на кой влак са се качили обществата и закъде са се запътили” престава да съществува. В резултат на това настъпва бързо изместване на акцентите в изследванията към второстепенни социални проблеми. Това влиза в сериозно противоречие с жизнените интереси на хората, защото да оставим в пълно неведение обществата относно социалната динамика, означава да обречем социалния свят не само на застой, но и на опасни рискове. Редица учени са предупреждавали за тези опасности, но осезаема промяна все още няма².

1.2. Вредите от изоставените анализи на социалната динамика няма как да не се отразят и върху производството на статистически информационни продукти. Трябваше да избухне световната икономическа криза през 2008 г. (и няколко по-ограничени преди нея), за да се осъзнае фактът, че „сме си заровили главата в пясъка” като щрауса. Съвсем не е случаен фактът, че учените, които трябваше да предупредят навреме обществото за надвисналата опасност, не успяха да го направят. И досега темата за дълбоките причини за кризата остава пренебрегвана. Това незнание се свързва основно с липсващия адекватен мониторинг на социалната динамика. Ето защо днес статистиците не разполагат с необходимия набор от обективни и субективни индикатори, описващи социалната динамика. А без тях е невъзможно да се осигури и необходимата статистическа информация.

1.3. До неотдавна бяха познати главно две основни направления в изследването на социалната динамика: 1) анализът на развитието (който понесе сериозни щети от отказа от тези изследвания) и 2) рисковият анализ, който също е затруднен от липсата на теоретични и методологически решения в тази област.

Със задачата, която изследва Комисията на Стиглиц, се очертава още едно, трето направление. Неговата най-важна особеност (и предимство) се състои в това, че то позволява да се изследва не самият процес на развитието, а ефектите от това развитие върху КЖ. Става възможно да търсим отговор на въпроса доколко промените в

² Вижданията на тези учени се обобщават и анализират подробно в монографията на Д. Минев „Социология, власт и общества. Незнанието, което разрушава световите на хората”, 2011, изд. „АПП АЛЯ”, Троян.

обществата допринасят за създаване на по-добри условия на живот и да сме наясно какво става с добруването на хората. Да се изследват и оценяват състоянието и промените в качеството на живота на обществото (общо, по социални и други групи), означава да се осветляват най-важните ефекти от икономическия растеж и социалния прогрес на обществата. И да се отговори на въпросите има ли всъщност реален социален прогрес, какви са ефектите от труда и усилията на хората и дали наистина вървим към един по-добър социален свят, или се случва нещо друго.

1.4. Убедена съм, че с предложените идеи и препоръки в доклада на Комисията се очертава перспективата на една най-широка рамка за статистическите изследвания в разглежданата област. Тя, естествено, предполага основна ревизия и промяна в концепциите, въз основа на които сега се събира статистическа информация. Част от проблемите и предизвикателствата пред статистиците ще бъдат разгледани по-нататък в анализа.

2. Фактори, влияещи върху качеството на живота

2.1. Информационното осигуряване на изследванията върху качеството на живота се нуждае от обща концептуална рамка (модел) на същността и съдържанието на това явление, на факторите, които оказват влияние върху състоянието и промените, набора от емпирични индикатори за изследване и оценка на постигнатото и други. За неговата същност и съдържание има различни дефиниции, на които няма да се спирам тук. По-важното в случая е да се идентифицират ключовите фактори, които влияят върху неговото състояние и динамика, както и индикаторите, с които могат да се измерват промените в КЖ.

Добре известно е, че феноменът **качество на живот** е многодименсионно явление, което се формира и променя под влиянието на извънредно голям брой фактори. Практически в тях се включва всичко, което предопределя условията за живота на отделните индивиди, семействата, общностите и обществото като цяло. По въпроса за факторите, които формират КЖ, има общосподелено разбиране, консенсус между изследователите, но проблеми възникват при конструирането на наборите от първични индикатори, които трябва да се наблюдават и чрез които ще се осигурява необходимата за анализа информация.

По тази причина КЖ не може да се изследва и оценява адекватно с един-единствен или дори с няколко индикатора. За целта са нужни съответно адекватни

набори от индикатори, ако не за всички, то поне за ключовите фактори и за основните аспекти от живота на хората. А осигуряването на статистическата информация за изследване на КЖ може да се осъществява само при наличието на такива набори от индикатори за всяка група от тях. За съжаление, при изброените по-нататък групи днес има само отделни фрагменти от нужните индикатори. А в случая са нужни не само обективни, но и субективни измерители. Например такива като материалното благосъстояние, но и субективни оценки за това как самите хора определят качеството си на живот. Иначе казано, липсват необходимите набори от такива индикатори.

2.2. По този повод в доклада на Комисията се обобщават и представят **осем основни групи фактори**. Накратко те се свеждат до следните:

Първо - група фактори, включващи материалните условия на живот, наричани още **материален стандарт**. В тях на обобщено ниво се очертава набор от три основни групи емпирични индикатори: 1) доходи; 2) потребление и 3) богатство.

Второ - група фактори и съответни емпирични индикатори, засягащи здравето на хората. От гледна точка на оценките на качеството на живота информацията, която предоставя Националният статистически институт (НСИ), днес се оказва крайно недостатъчна. Нужна е информация не само за нивото на заболяванията, продължителността на живота и разходите за здравеопазване, но и за това какви са реалните ефекти от тези разходи; за достъпа и удовлетвореността от медицинските услуги; какво е състоянието на превенцията, диагностицирането и лечението; как се оценяват здравните услуги от различните социални групи и още много други³. Статистическият мониторинг на медицинската превенция и ефектите от нея е недостатъчен. Може да се каже, че той практически липсва. Публичните разходи на държавата се наблюдават и отчитат доста детайлно, но малко се прави днес за оценката на реалната ефективност на тези разходи. Това важи и за всички останали публични разходи.

Трето - група фактори, свързани с образователните политики и резултатите от тях. Въпреки значителния обем статистическа информация, която НСИ осигурява, и в този случай се наблюдават сериозни дефицити. Нужна е адекватна и по-пълна

³ Само един пример. В щата Ню Йорк, САЩ, била проведена програма за превенция на ранната смъртност от сърдечносъдови заболявания в експериментален порядък. Резултатите са изумяващи и много окуражаващи. Ранната смъртност сред експерименталната група намаляла средно с около 33% в сравнение с контролните групи. Изводът е, че силно се подценяват ефектите от превантивните мерки. И това става не само у нас, но и в развитите страни. В същото време разходите са по-малки, а ефектите от превантивните мерки са по-добри.

информация не само за броя на обучаваните и завършващите, но и за реалното ниво на знанията и уменията, които получават учащите. Всеобща изглежда неудовлетвореността от непрекъснатите и в много случаи безплодни реформи във всички образователни степени. Има много изследвания, разкриващи сериозни дефицити в знанията, които дава нашата образователна система. Най-важният измежду тях изглежда е дефицитът на адекватни знания и умения на учащите как да се ориентират в заобикалящия ги свят, как да разпознават и да се справят с проблемите и предизвикателствата на времето. Не им се предлагат конкретни знания и техники за иновативно мислене и поведение, поради което иновативният капацитет на личността остава много нисък.

Четвърто - група фактори, свързани със социалната активност на хората, включително и най-вече отнасяща се до общественополезен труд. И тук (не само у нас, но и в най-развитите страни) се наблюдава остър недостиг на статистическа информация. Онова, което сега се осигурява и предлага, се отнася главно до икономическата и доста оскъдно до социалната област. Един от най-важните индикатори е ефективността от използването на човешкия капитал. Много се говори за ролята на науката за прогреса през 21-ви век, но много малко са наблюденията и особено измерванията на ефективността на интелектуалния труд. Или на реалните загуби, които търпят обществата, от високите нива на безработицата, от дисквалификацията на безработните, от вредите, които нанася бедността върху хората, и т.н. А няма съмнение, че всичко това корелира най-тясно с възможностите за повишаване на КЖ и удовлетвореността на човека от реализацията на собствените му възможности.

Петата група фактори Комисията отнася до наблюдение и оценка на развитието на демократичните процеси и включеността на индивидите при вземането на жизненоважни за обществото политически решения и осъществяването на програми за справяне с острите социални проблеми като развитието на икономиката, социалната политика (грижите за човека), намаляването на социалните патологии и още много други.

Шесто - група фактори и индикатори, чрез които могат да се изследват и оценяват социалнозначимите връзки и взаимодействия между индивиди, семейство, общности, институционални структури.

Седмо - наблюдения върху състоянието и промените на околната среда, факторите, които нанасят вреди върху нея, и ефектите от това не само върху КЖ на днешните, но и на следващите поколения. Статистическите наблюдения върху околната среда се развиват немного отдавна. По тази причина и тук има множество бели полета. Те се отнасят до адекватния набор от емпирични индикатори и до осигуряване на статистическа информация за състоянието и проблемите в разглежданата област. Няма съмнение, че обществата трябва да са наясно какво се случва с парниковия ефект, със замърсяванията на въздуха, водата, земята, с опазването на биологичното разнообразие на планетата, с ефектите от генномодифицираните организми и храни, какво се прави и какви са ефектите от борбата срещу екологичната агресия на човека и още много други.

Осмо - последната група фактори засяга статистическото информационно осигуряване за оценки на несигурността на индивидите, която в днешното глобализиращо се общество нараства със застрашителни размери. Става дума за несигурността от икономически и физически характер, в която човек изпада реално и чрез субективните си усещания.

3. Проблеми при оценката на материалното благополучие на хората

Може да се твърди, че в известен смисъл най-развити са статистическите изследвания на материалния стандарт на живота и неговите промени. И въпреки това точно тук съществуват множество нерешени проблеми на статистическото измерване и оценки. Това е може би едно от най-големите предизвикателства (но не единственото) пред статистическото информационно осигуряване. Затова на този проблем ще се спра по-подробно, следвайки констатациите и изводите, съдържащи се в доклада на Комисията.

3.1. Беше споменато, че на най-общо равнище основните емпирични индикатори за материалните условия на живота на хората са три - доходи, потребление и богатство. Излишно е да се подчертава, че и досега те са били обект на статистически изследвания. И трайно присъстват в обширните икономически анализи. Онова, което не достига в това отношение днес и поражда проблеми, се отнася до следното: досега (и все още) главен измерител на икономическото развитие е брутният вътрешен продукт (БВП) и неговият растеж. Двата индикатора имат безспорно важни познавателни възможности за развитие на икономиката. Но те се оказват неадекватни и недостатъчно

информативни за изследването и оценката на материалните условия на живота на индивидите и обществата.

Причините за това са няколко: а) налице е голяма диференциация в доходните групи. По тази причина БВП може да расте, но материалното положение на голяма част от населението може и да не се повишава (днес това се наблюдава у нас, а дори и в някои от развитите страни); б) икономическият растеж е свързан с разходи на материални ресурси, част от които са невъзобновяеми. Следователно стои проблемът какво ще оставим в наследство на следващите поколения и дали не си позволяваме ненужно разпиляване на ресурсите, които все пак не са безгранични; в) повишените доходи от наемния труд може да са свързани с по-големи разходи на труд, т.е. интензификация на труда. Но ако доходите растат за сметка на такава интензификация, за реално нарастване на материалния стандарт не би могло да се говори. Нещо повече - на свой ред интензификацията може да влошава останалите условия на живота. Затова се налага да се изследват и промените в структурата на свободното време на заетите лица; г) вече е осъзнат фактът, че при съществуващите технологии производството на материални блага и услуги неизбежно се свързва със сериозни вреди на околната среда и заплашва не само днешните, но и бъдещите поколения; д) известен факт е също, че БВП (както се оценява в момента) не обхваща всичко, създавано в обществата. Оценките се отнасят главно до онова, което се обменя чрез пазара. Извън това остава значителен обем, свързан със сивата икономика, отчасти с други елементи на неформалната икономика. В това отношение също предстоят сериозни проблеми, отнасящи се до по-адекватното обхващане на реално създавания БВП и неговия прираст. Налага се и по-широко измерване на доходите и консумацията от непазарната продукция; е) осъществяват се интензивни промени и в структурата на БВП. Закономерно нараства делът на услугите. Ефектът от това може и да не означава, че с тяхното увеличение доходите също ще нарастват реално. Той може просто да индикира, че все повече услуги приемат пазарна форма. Това лесно създава илюзия за растеж на доходите, което в подобни ситуации не отговаря на реалността. Налага се да се търсят начини за измерване и на тези ефекти. Още по-големи проблеми, засягащи оценката на прираста в БВП, поражда обстоятелството, че се променя интензивно и качеството на произведените материални блага и услуги. Всичко това поставя сериозни предизвикателства пред статистическото информационно осигуряване, свързано с оценките на реалния БВП. В последна сметка нарастването на БВП не корелира пряко с

повишаване на качеството на живота и не е адекватен критерий за неговото подобряване.

Нужна е, следователно, сериозна преоценка на трайно установилата се днес концепция за измерване на материалния стандарт на живота, приемана като нещо разбиращо се от само себе си. За целта Стиглиц предлага при оценката да се използват по-скоро индикаторите за разполагаемия доход на домакинствата, както и за размера на богатството, обема и структурата на потреблението. Наред с общия среден доход в случая следва да се правят и оценки, основани на други статистически измерители. Трябва да се акцентира и върху подоходните групи чрез медианата, квантилните, децилните и перцентилните групи. Неравенствата в доходите и богатствата трябва също да бъдат обект на специално внимание. Комисията е единодушна, че онова, което сега се прави, е крайно недостатъчно.

Налага се още неравенствата в КЖ да се изследват не само по отношение на материалния стандарт, но и във всички останали посоки. При това е нужно да се оценяват и в различни мащаби - на индивидуално, мезо- и макроравнище.

4. Изследване на взаимодействията между отделните фактори и качеството на живота

4.1. Когато става дума за изследване на качеството на живота, съществено важно е да се анализира и оценява как промените в отделен фактор (или група фактори) повлияват останалите аспекти на КЖ. Например как промените в икономическия статус се отразяват върху образованието, сигурността, здравето и обратно. А също и какви други влияния и взаимодействия има между тях. Необходимостта от такива анализи е важна, защото, както изтъква Стиглиц, тъкмо тук се очаква огромен **синергичен** ефект върху цялостното състояние на качеството на живота⁴. А за това, естествено, е нужна адекватна статистическа информация.

За целта очевидно ще трябва да се изследват и оценяват параметрите на многомерните разпределения. Това означава специално внимание към групировките на статистическите данни и представянето им в многомерни обобщени таблици. А още по-добре е да се съхранява първичната информация по начин, който позволява да се

⁴ Синергичният ефект се базира на принципа, според който сумата от отделните ефекти на факторите винаги е по-малка от сумата на тяхното едновременно влияние.

конструират и изследват различни многомерни групировки в съответствие със задачите на анализа на качеството на живота.

4.2. Изследването на промените в качеството на живота налага задачата статистическите учреждения да осигуряват информационната база за изчисляване не само на единични индекси, отразяващи промените в отделни страни и аспекти от качеството на живота, но и за построяването на обобщени индекси. Това предполага да се разширяват възможностите на обобщените претеглени индекси, като се адаптират към измерване на промените в специфичните аспекти от качеството на живота. Известно е, че в това отношение има вече успешни опити. Изчисляват се например обобщени претеглени индекси за удовлетвореността от качеството на живота, обобщен индикатор за финансовото състояние и други. Няма пречка тази практика да се разширява и за другите области от качеството на живота. Например претеглени индекси за икономическия стандарт на живота, диференцирани за различни доходни групи, за социалните връзки; за оценки на участието на гражданските организации при вземане на политическите решения и на ефектите от тях; за удовлетвореността от живота и още много други.

4.3. Внимание заслужава определянето на набора от **ключовите оценки** за качеството на живота на различни групи от населението общо, по образователен статус, по региони и други. (Да не се увличаеме прекалено много в ненужни детайли от многостранните прояви на факторни влияния, които стоят в периферията и чието въздействие е слабо продуктивно.) Тук на първо място се поставят материалните условия на живот, но те трябва да се допълват и с други обективни и субективни оценки. Съществуват възможности субективните оценки да отразяват не само позитивните - удовлетвореност, радост от живота, усещане за щастие, но и негативните преживявания на хората - чувство за несигурност, болка, отчаяние. По-общо - какво тревожи хората и влияе неблагоприятно върху живота им.

Дистанцирането или включването и участието в развитието на демократичния процес при вземането на важни управленски решения, усещанията на индивидите за свобода или ограничения при личния избор също не могат да се пренебрегват, както това се случва сега. При конструирането на субективните емпирични индикатори за наблюдение и осигуряване на статистическа информация е положено едно добро начало от другите социални науки. Статистиката трябва да се възползва от тях и да организира производството на нужната информация. Например като се включват

допълнителни въпроси в програмите за изследване на домакинските бюджети, както и с осъществяване на самостоятелни статистически изследвания, специално ориентирани към оценката на субективните индикатори. Подобни въпроси могат да се включват и в провежданите широкомащабни социални изследвания на национално и международно ниво. Не бива да се подценява обаче фактът, че много от нужните емпирични индикатори все още не са конструирани и обосновани. Това налага задачата за разгръщане на съвместни усилия между статистиците и изследователите от социалната сфера.

5. За оценките на устойчивостта на положителните тенденции в качеството на живота

5.1. Оценките на устойчивостта на положителния тренд на промените в качеството на живота са не по-малко важни от оценките на актуалното състояние и заслужават сериозно внимание. Целта е да се осъществяват анализи, които да позволят най-малкото да се проследява доколко придобитите вече подобрения имат шанса да се запазват и в бъдеще, т.е. доколко развитието на този феномен има устойчива тенденция. Още по-важно е да се наблюдава и оценява устойчивостта от гледна точка на това какво наследство ще оставят днешните общества на бъдещите поколения. Ясно е, че когато става дума за оценка на устойчивостта, много важен е акцентът върху трансфера на икономическите условия на живот за следващите поколения. Това се отнася и до човешките ресурси, а също и до опазването на екологичното равновесие. Тук един-единствен показател не върши работа. Нужни са набори от оценки поне по ключовите показатели, характеризиращи качеството на живота. Вече има обобщен монетарен индикатор за финансовите промени (по-общо за икономическите). Подобни обективни индикатори могат да се конструират и за другите ресурси.

5.2. Известни са два варианта за оценка на устойчивостта:

Първият предлага да се конструират стандартни прагове за ресурсите и други параметри, чрез които да се оценяват и контролират настъпващите промени. Става дума за стандартни прагове за икономическите ресурси, човешкия капитал, за параметрите на околната среда - например парниковият ефект, замърсяването на въздуха, водата, земята, вредите за биологичното разнообразие (унищожаване на базата за възпроизвеждане на рибните пасажи, по-общо на животинския свят, и т.н.).

Вторият предлага да се правят обобщени парични оценки, чрез които да се сумира общото наследство, което оставяме на следващите поколения. Очевидно той включва в себе си идеята за взаимозаменяемост на различните видове ресурси, което в отделни случаи не изглежда реалистично. Не всичко се поддава на взаимно заменяне. Трудно е да си представим една замяна на въздуха, водата, земята, животинския свят с нещо друго. Това в голяма степен е валидно и за човека. Едва ли техниките и технологиите, колкото и да са развити, могат да заместят човека навсякъде и във всичко. А ако това се случи, то обезсмисля човешкия живот.

Засега първият подход изглежда по-реалистичен. Но технологията на прилагането му още не е конструирана напълно. И в това отношение се изискват много усилия. В тях се включват усилията по изграждане на набори от адекватни индикатори за тяхното наблюдение и оценка - основата, върху която се гради производството на статистическа информация.

6. Заключение

От тази широка рамка за изследване на промените в качеството на живота произтичат няколко важни предизвикателства и задачи пред статистическата информационна система. Основните изводи и предложения се свеждат главно до следното:

6.1. Да се наблюдава и изследва качеството на живот, означава да се изследват и оценяват най-важните параметри и траекториите на социалната динамика, т.е. да се създава адекватно знание накъде върви светът и закъде сме се запътили. Обществата имат право да знаят дали техните усилия днес водят към един по-добър свят за живеене, или напротив. Решаването на тази задача би било сериозна крачка напред и успешно възстановяване на заглъхващите усилия за наблюдение и анализ на социалната динамика.

6.2. При оценката на качеството на живота най-важният проблем е недостигащото днес в наборите от емпирични индикатори за мултидименсионните измервания на качеството на живота (а то не е никак малко). Тъкмо по тази причина единичните усилия не вършат работа. За целта са нужни интегрираното продължително сътрудничество и усилията не само на статистиците, но и на изследователите от социалната област.

6.3. Задачата е изключително широкомащабна и сложна за решаване. Тя очевидно изисква усилията не само на специалистите от съответните области на науката и практиката, но и разбиране и съпричастие от страна на обществото и преди всичко на управляващите.

6.4. Що се отнася до задачите, стоящи пред изследователите от социалните науки, статистиците и информатиците, целесъобразно би било да се започне с ревизия и промяна в основните концепции, върху които са изградени съответните статистики: икономическата статистика, здравната, на образованието, на околната среда - практически на почти всички. Може да се твърди, че нито една група от изброените специалисти няма нужния капацитет сама да се справи с проблемите. За да се решава успешно тази задача, се изискват техните интегрирани усилия. И само въз основа на добре обосновани концепции за факторите, индикаторите и връзките между тях следва да се разработят, респективно да се оценяват, промените в качеството на живота на хората.

6.5. Това предполага да се разширяват и научноизследователските проекти на НСИ за осветляване на проблемите и търсене на адекватни методологически решения. В центъра им трябва да стои задачата за разработване на концептуалната рамка, върху която ще се развива статистическото информационно осигуряване с оглед изследванията върху качеството на живота.

6.6. Информационното осигуряване на изследванията и оценките на качеството на живота на различните социални групи очертава една изключително широка рамка за полезни иновации в европейската статистика, включително в НСИ. По този повод ще припомня отдавна лансираната теза за необходимостта от повишаване на **иновативния капацитет** на специалистите, работещи в НСИ. И не само на статистиците. За целта е нужна ресурсно осигурена действаща програма за обучение. Това би могло да става в рамките на задачата за повишаване на квалификацията на специалистите в НСИ. Ресурсите и усилията в това отношение не ще да са много големи, но очакваните ефекти от тях налагат те да се направят без отлагане.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Минев, Д. (2011). Социология, власт и общества. Незнанието, което разрушава световите на хората, изд. „АПП АЛЯ”, Троян.

J. Stiglitz, A. Sen, J. Fitoussi (2009). Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, www.stiglitz-sen-fitoussi.fr.